

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

КИРИЧЕНКО *Олександр Анатолійович*

ОСНОВИ СУДОВОЇ МІКРОЛОГІЇ

Спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес,
криміналістика і
судова експертиза

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

КИЇВ - 1994

00778434 (X)

Рос...
кримінального...
юридичного відділення Дніпропетровського держуніверситету

Офіційні опоненти:

Член-кореспондент Академії
правових наук України
доктор юридичних наук, професор
доктор юридичних наук, професор
доктор юридичних наук

Михезько М.М.
Матусовський Г.А.
Лукашевич В.Г.

Провідна організація: Генеральна прокуратура України.

Захист відбудеться 15 листопада 1994 р. о 10 годині на за-
сіданні спеціалізованої вченої ради Д 068.18.14 при Київському
університеті імені Тараса Шевченка в аудиторії 253.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Ки-
ївського університету (вул.Володимирська, 58).

Відгуки та зауваження на автореферат прохання надсилати за
адресою: 252017, м.Київ, вул.Володимирська, 60, наукова частина
Київського університету або юридичний факультет КУ.

Автореферат розіслано "13" жовтня 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

В. П. Шибіко

AB-31.087
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості теми дисертації. Різне загострення криміногенної обстановки на сучасному етапі соціально-політичних та економічних реформ в Україні, яке пов'язане з поглибленням кризових явищ, спадом виробництва, що триває, зниженням рівня життя більшої частини населення та різким зростанням злочинності, вимагає здійснити комплекс заходів на зміцнення правопорядку та законності, вдосконалення загально-державної програми профілактики правопорушень і правових підстав правозастосувальної діяльності, на наукове та методичне забезпечення боротьби із злочинністю, підвищення її результативності через запровадження в діяльність правоохоронних органів найновіших наукових досягнень і передового досвіду.

Підвищення ефективності практики боротьби із злочинністю сприяє використанню сучасних досягнень криміналістики, кримінального процесу та інших наук, що злучені з дійсним судовою діяльністю. Чималу роль у розв'язанні цих завдань має комплексне дослідження можливостей ефективного використання у боротьбі зі злочинністю такого специфічного джерела доказів як мікрооб'єкти. Це зумовлено тим, що вони є, в кращому випадку, слабо-видними для неозброєного ока, багаточисельні та багатосторонні своїми зв'язками з розслідуваною подією та іншими чинниками, обставинами, які мають значення для вірного вирішення кримінальних справ, а тому практично їх важко усунути і вони несуть значну інформацію.

Останнього часу в криміналістиці зазначеним проблемам надається велика увага. Окремі її аспекти розроблені та висвітлені в багатьох статтях, посібниках, монографіях та кандидатських дисертаціях. Під цим оглядом відомі роботи В. П. Антонова, О. Ю. Банковського, Р. С. Белкіна, Є. М. Бершадського, В. В. Бібікова, М. Б. Вандера, В. Г. Гончаренка, Г. Л. Грановського, А. І. Дворкіна, Н. Н. Єгорова, А. В. Заніна, Є. І. Зуєва, П. П. Іщенко, В. Є. Капітонова, Н. І. Клименко, І. Ф. Крилова, Н. М. Кузьміна, А. І. Лемасова, Н. І. Маланьїної, П. Менцла, О. М. Мотіна, В. С. Митричева, Т. Ф. Одинокіної, М. Я. Розенталя, Н. С. Романова, М. Н. Русакова, М. В. Салтевського, М. А. Селіванова, В. А. Снеткова, Д. А. Турчина, В. З. Худикова, В. І. Шиканова та інших.

Загальнотеоретичним аспектам цієї проблеми присвячені докторські дисертації К.К.Бобева, М.Б.Вандера та Л.В.Вінницького. Вони обговорювалися на ряді міжнародних симпозіумів та всесоюзних наукових конференцій.

Разом з тим, попри багатолітню практику використання мікрооб'єктів у перебігу розкриття та розслідування конкретних злочинів, не дивлячись на те, що було прикладено багато зусиль для криміналістичного розроблення теоретичних та методичних аспектів збирання та дослідження цих своєрідних носіїв інформації, попри визначення їхньої ваги у кримінально-процесуальному доказуванні, все ж таки опубліковані роботи не вичерпують цю проблему, а лише утворюють фундаментальну перехідну базу для подальшого її теоретичного та прикладного дослідження, обґрунтування нових підходів до осмислення та розвитку викладених у літературі положень та різноаспектних наукових рекомендацій.

З цього випливає актуальність розробки наукових підстав нового міждисциплінарного напрямку з вивчення мікрооб'єктів - "Судова мікрологія", - яке, розвинувшись у рамках декількох наук, що обслуговують судову діяльність (криміналістика, кримінальний процес, судова медицина і т.ін.), на думку дисертанта, на сьогодні вийшло за їхні межі, а відтак потребує наукового обґрунтування та комплексного дослідження.

Вивчення літератури та слідчої практики показує, що поки немає одноманітного розуміння сутності цього напрямку, предмету його дослідження, чітких уявлень про критерії розмежування мікрооб'єктів від інших видів матеріальних об'єктів, які характеризуються у процесуальному сенсі ознаками речових доказів. Автори по-різному висвітлюють наукові підстави, організаційні та методичні рекомендації, що стосуються роботи слідчого зі збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації і т.ін. При цьому особливої актуальності набуває проблема розроблення процесуальних і тактико-методичних засобів збирання та дослідження мікрооб'єктів, а також документування цієї роботи у перебігу слідчих дій, що, зважаючи на вдосконалення та оновлення кримінально-процесуального законодавства, забезпечують одержання достовірної мікрологічної інформації.

Творче осмислення проведених автором узагальнень практики та висвітлених у літературі теоретичних положень дало можливість дисертантові сформулювати власну концепцію предмету дос-

лідження та визначити напрямні обґрунтування підходів до формування та комплексного теоретико-правового дослідження наукових підстав "Судової мікрології".

Мета та основні завдання наукового дослідження полягають у тому, щоб у світлі загальних положень теорії відображення, методології криміналістики, теорії доказів та інших суміжних наук опрацювати підстави нового міждисциплінарного напрямку - "Судова мікрологія", що розвивається та об'єднує існуючі в криміналістиці напрямки дослідження проблем мікрооб'єктів, відтак сформулювати на цій підставі рекомендації на оптимізацію проведення різних стадій роботи з мікрооб'єктами в перебігу розкриття, розслідування та попередження злочинів, удосконалення в цій частині чинного процесуального законодавства. Ці завдання взаємообумовлені, що й визначило необхідність комплексного дослідження проблеми.

Дисертант визначив та послідовно розв'язав наступні конкретні завдання:

а) визначити мету, об'єкт та предмет дослідження судової мікрології, її головних розділів - криміналістичної мікрології та криміналістичної одорології;

б) критично осмислити принаєвні в літературі погляди та обґрунтувати загальнотеоретичні положення судової мікрології: поняття, термінологія та класифікація мікрооб'єктів, якісні та кількісні критерії їхнього відмежування від інших об'єктів, що використовуються в кримінальному судочинстві як речові докази, сутність стадій роботи з ними і т.ін.;

в) розкрити організаційні та методологічні аспекти діяльності слідчого зі збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації;

г) опрацювати методичні рекомендації та пропозиції на вдосконалення правил роботи з мікрооб'єктами з метою одержати з їхньою допомогою достовірну інформацію;

д) підготувати пропозиції з відповідного вдосконалення окремих норм КПК України у частині роботи з мікрооб'єктами.

Методологія та методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є положення діалектичного матеріалізму з питань теорії пізнання, теорії доказів, кримінально-процесуальної науки, криміналістики та інших суміжних галузей знання, а також узагальнення слідчої, судової та експертної практики. Використано практичний досвід автора, набутий під

час роботи слідчим органів прокуратури та викладачем криміналістики юридичного відділення Дніпропетровського держуніверситету.

Розробляючи тему дисертації, автор використав загальнонаукові теорії та частковонаукові методи дослідження: порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, семантичний та інші.

Інформаційна та емпірична база дослідження. Нормативне підґрунтя дослідження склали: Конституція України, кримінально-процесуальне законодавство України та колишніх союзних республік, та інші нормативні акти.

Коли готувалася дисертація, було вивчено понад 1000 джерел з теорії права, теорії спеціальних юридичних дисциплін, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини та інш. Узагальнено понад 800 кримінальних справ, що розслідувалися слідчими органів прокуратури та внутрішніх справ Дніпропетровської, Луганської, Харківської та інших областей України у 1983-93 рр., майже 700 експертних проведень Харківського НДІСЕ у 1989-92 рр. та понад 400 експертних проведень Дніпропетровського обласного бюро судової експертизи у 1990-93 рр., в яких досліджувалися мікрооб'єкти; також з'інтерв'юовано 95 студентів юридичного відділення Дніпропетровського держуніверситету та 68 слідчих органів прокуратури та внутрішніх справ Дніпропетровської області з питань опанування навчального матеріалу з судової мікрології та роботи з мікрооб'єктами.

Наукова новизна положень та висновків. У дисертації відображені загальнотеоретичні положення нового міждисциплінарного напрямку "Судова мікрологія", вперше в теорії криміналістики та інших суміжних юридичних наук комплексно досліджено підстави та шляхи оптимізації роботи з мікрооб'єктами в кримінальному судочинстві. Проблеми усього різноманіття мікрооб'єктів, що зустрічаються в практиці розкриття, розслідування та попередження злочинів, вперше досліджені з позиції міжгалузевого системно-структурного підходу та злучені в одноцілий напрямок з метою цілеспрямованішого вирішення загальних та часткових завдань оптимізації роботи з цим специфічним джерелом інформації.

У відповідності до авторської концепції сформульована низка наступних **особисто розпрацьованих дисертантом нових положень, які виносяться на захист:**

1. Визначено завдання, предмет, і об'єкти дослідження та систему судової мікрології, її розділів та підрозділів: крими-

налістична мікрологія та криміналістична одорологія, зазначено їхнє місце в системі судової мікрології та криміналістики як науки й навчальної дисципліни.

2. Сформульовано й уточнено поняття, термінологія та класифікація мікрооб'єктів.

Визначено якісні та кількісні критерії відмежування мікрооб'єктів від латентних та інших об'єктів, що використовуються в кримінальному судочинстві як речові докази.

Запропоновано видові класифікації мікрооб'єктів (за сукупністю властивостей, що визначають їхнє видове відрізнєння):

- а) *детальна* - на мікротіла, мікрочастки, мікроречовини, мікрровключення, мікровідбиття, мікровідображення та мікродеталі;
- б) *спрощена* - на мікротраси, мікрособстанці та мікродеталі.

При цьому вточнено поняття слідів і мікрослідів злочину та мікротрас.

Запропоновано та вточнено наступні підстави класифікації мікрооб'єктів:

- а) з джерелом (засобом) реалізації їхнього доказового значення - на мікроречові та мікроматеріальні докази;
- б) за розмірними характеристиками, що визначають специфіку роботи з ними, - на парамікрооб'єкти, ультрамікрооб'єкти та субмікрооб'єкти.

Уточнено:

- а) класифікацію мікротрас за механізмом їхнього виникнення;
- б) класифікацію запаху (людини та інших об'єктів) за джерелом його походження.

Наведено критерії класифікації слідів запаху за часом їхнього виникнення.

3. Розкрито методологічні аспекти діяльності слідчого зі збирання й дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації.

При цьому наводяться поняття ймовірних і реальних, первинних і вторинних об'єктів-носіїв мікрооб'єктів.

4. Запропоновано суб'єкти, які спроможні та уповноважені вирішувати завдання збирати мікрооб'єкти процесуальними діями.

5. Визначено умови роботи з мікрооб'єктами, що забезпечують одержання з їхньою допомогою достовірної інформації.

6. Систематизовано прийоми, засоби та правила збирання мікрооб'єктів при розслідуванні вбивств, вчинених різними способами.

7. Визначено сутність, мету та суб'єкти слідчого огляду, особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів, показано взаємозв'язок між ними та місце особистого дослідження мікрооб'єктів у системі процесуальних дій.

Уточнено поняття ідентифікаційного, діагностичного та ситуаційного дослідження мікрооб'єктів.

8. На ґрунті аналізу дискусії з приводу одорологічного методу, спеціальної літератури та практики його застосування визначено умови, за яких результати одорологічної ідентифікації можуть бути використані у кримінальному судочинстві як джерело доказової інформації.

9. Визначено сутність криміналістичної (оперативно-тактичної, доказової) та оперативно-розшукової мікрологічної інформації, показано їхній взаємозв'язок.

10. Систематизовано відповідно до предмету доказування за чинним кримінальним процесом факти та обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи, які можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів.

11. Сформульовано пропозиції на вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства у частині роботи з мікрооб'єктами.

При цьому уточнено поняття речових доказів, а також запропоновано поняття матеріальних, мікроматеріальних та мікроречових доказів у кримінальному процесі.

Теоретична та практична цінність результатів дисертаційного дослідження є в тому, що вони можуть бути використані для оптимізації роботи з мікрооб'єктами при розслідуванні окремих видів злочинів, удосконалення методики розкриття, розслідування та попередження злочинів і чинного процесуального законодавства, подальшого розроблення загальної теорії криміналістики та кримінального процесу, поліпшення підготовки фахівців правоохоронних органів у вищих навчальних закладах України та у системі безперервної освіти.

Рівень запровадження, апробація та публікація результатів дисертаційного дослідження. Підставові положення та висновки, що містяться в дисертації, запроваджені в практику роботи слідчих органів прокуратури та внутрішніх справ, а також у навчальний процес з підготовки та перепідготовки юристів з вищою та середньою спеціальною освітою. Вони опубліковані в 12 наукових статтях (6,4 д.а), 2 посібниках для слідчих (20 д.а.), 7 посіб-

никах для студентів-юристів (47,86 д.а.) та у 4 монографіях (64,2 д.а.), загальним обсягом 138,46 д.а. Крім того, за темою дисертації підготовлено для слідчих органів прокуратури та внутрішніх справ і студентів юридичних спеціальностей 10 інформаційних та навчально-методичних розробок (29,1 д.а.). Окремі положення дисертаційного дослідження викладені в тезах доповідей та наукових повідомлень, в рецензіях і методичних вказівках студентам-юристам Дніпропетровського держуніверситету з вивчення курсу криміналістики. Викладені у дисертації положення апробовано у доповідях і наукових повідомленнях на науково-практичних конференціях, теоретичних і навчально-практичних семінарах: у м. Києві (1990, 1992 і 1993 рр.), м. Дніпропетровську (1988, 1993 і 1994 рр.), м. Луганську (1985 і 1986 рр.), а також у навчальному процесі юридичних навчальних закладів: Київський, Східно-Український, Дніпропетровський, Запорізький, Сімферопольський університети, Українська академія внутрішніх справ, Харківський університет МВС України.

Матеріали дисертації прийнято до уваги Генеральною прокуратурою України при опрацюванні перспективного плану заходів на розкриття, розслідування та попередження економічних злочинів.

Структура роботи відповідає планові та завданням дослідження. Дисертація складається з вступу, грюх глав, які охоплюють десять параграфів, заключення, додатків та списку використаної літератури, що складає загальний обсяг 408 аркушів машинописного тексту.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми, показуються її актуальність та рівень опрацювання, визначаються мета та завдання дослідження, його теоретична та практична цінність та наукова новизна, викладаються положення, що виносяться на захист, наводяться дані про запровадження, апробацію та публікацію результатів дослідження.

Глава перша "Загальнотеоретичні положення судової мікрології" присвячена дослідженню сутності мікрооб'єктів, якісним і кількісним критеріям їхнього відмежування від інших об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві як речові докази. Визначено видове різноманіття мікрооб'єктів і критично

проаналізовано термінологію, яка застосовується для їхнього найменування. Викладено питання класифікації мікрооб'єктів. Визначено завдання, об'єкти та предмет дослідження, систему судової мікрології як міждисциплінарний напрямок, що розвивається.

У першому параграфі "Поняття мікрооб'єктів і критерії їхнього відмежування від інших речових доказів", розглядаючи на підставі положень теорії пізнання мікрооб'єкти як об'єкт дійсності та предмет дослідження судової мікрології, дисертант доходить висновку, що насамперед треба визначити, чим є мікрооб'єкти як джерело інформації в судово-правовому доказуванні, які є критерії їхнього відмежування від інших матеріальних об'єктів, що використовуються у такому характері.

Порівняльно проаналізувавши поняття мікрооб'єктів в різних галузях знання (природничі, технічні та інші науки), дисертант зробив висновок, що попри чималі розмірні розбіжності змісту терміну "мікро" стосовно різних наук, у межах однієї з них, він означає зменшення розмірних характеристик об'єкта такою мірою, що останній через це набуває принципово нової якості, яка вимагає й відповідної зміни предметно-практичної діяльності людини з ним.

Щодо завдань кримінального судочинства - це свідчить про визначення такої цілокупності ознак мікрооб'єктів, яка б відмежовувала їх від інших матеріальних об'єктів, що використовуються у характері речових доказів. Досліджуючи умови практичної роботи з мікрооб'єктами та з звичайними речовими доказами, дисертант обґрунтував наступне підставове розрізнення поміж ними. Виявлення зовнішніх ознак звичайних речових доказів, які їх індивідуалізують і які потрібно ввести до кримінального процесу через їхній опис у процесуальних документах, можливе неозброєним оком людини. Проте стосовно мікрооб'єктів навіть самих "великих" розмірних характеристик це потребує застосувати принаймні найпростіші збільшувальні засоби.

Належність об'єктів до мікрооб'єктів треба визначати на підставі аналізу умов їхнього сприйняття, які визначаються тільки їхніми розмірними характеристиками, тоді як інші ознаки об'єктів, що зумовлюють їхню невидність (наприклад, яркісні і колірні властивості, прихованість об'єктів за шаром речовини та т. ін.), є критеріями їхньої належності до латентних об'єктів. Відтак усунувши ознаки їхньої латентності, з ними можна поводитися як із звичайними речовими доказами. Латентні сліди можуть

бути сполучені з розмірними характеристиками тільки у разі, коли вони (ці сліди) утворені мікрооб'єктами, приміром, латентний слід взуття на лаці меблів, який складається з мікрособстанцій пилю, відокремлених від підшви і т. ін. При цьому не треба ото-тожнювати сам латентний слід, який є макрооб'єктом, з мікрооб'єктами, що його утворили.

Крім того, в дисертації зазначається, що як речові докази у кримінальному судочинстві можуть використовуватися лише такі мікрооб'єкти, розмірні характеристики яких дозволяють безпосередньо сприймати їх за допомогою збільшувальних засобів, що має слідчий. Тим-то до них можна застосувати процесуальний порядок роботи, передбачений чинним законодавством для речових доказів. Такі мікрооб'єкти у дисертації процесуальним планом названі *мікроречовими доказами*.

А якщо мізерні розмірні характеристики мікрооб'єктів роблять їх недоступними безпосередньому візуальному сприйняттю учасників кримінального процесу (навіть "озброєному" в лабораторну збільшувальну техніку), то такі мікрооб'єкти не можна у перебігу слідчих дій оглянути, описати в протоколі, сфотографувати та долучити до справи як речові докази (ст. 79 КПК України), в судовому засіданні оглянути їх та показати учасникам судового розгляду, щоб звернути увагу суду на ті чи інші особливості, які важать для вирішення справи (ст. 313 КПК України), поцінити їх у сукупності з іншими доказами саме як речові докази (ст. 67 КПК України), які потребують безпосередньої оцінки, а також задовільнити інші вимоги, які ставляться до роботи з речовими доказами. Тому дисертант запропонував назвати їх *мікроматеріальними доказами*. До кримінального процесу вони можуть потрапити тільки через висновок експертизи, де вони є його додатком. Проте вже до справи вони залучаються постановою слідчого як *мікроматеріальні докази*.

У цьому зв'язку дисертант зазначив, що у слідчій практиці трапляються об'єкти, які неприступні для безпосереднього візуального сприйняття учасників кримінального процесу (отже до них не можна застосувати процесуальний статус речового доказу), але не внаслідок їхніх мізерних розмірних характеристик, а з інших причин (наприклад, коли не можна усунути в них ознаки латентності, коли вони надзвичайно радіоактивні, отруйні і т. ін.). Такі об'єкти у процесуальному аспекті запропоновано назвати *матеріальними доказами*, які доцільно використовувати в доказуван-

ні також через експертний висновок. Долучати до справи їх слід як і мікроматеріальні докази.

Таким чином, звернено увагу на практичне використання у кримінальному процесі звичайних речових доказів, латентних об'єктів, матеріальних, мікроматеріальних і мікроречових доказів, кожний з яких потребує опрацювання окремих криміналістичних правил і процесуальної регламентації роботи з ними, які б забезпечили видобуття за їх допомогою достовірної інформації. Тому особливу актуальність набуває проблема точного відмежування мікрооб'єктів від цих об'єктів.

Теорія пізнання вчить будувати пізнавальний процес на підставі щільного взаємозв'язку якісного та кількісного критеріїв визначення об'єкту, з'ясування сутності останнього, що вирізняє його з-поміж інших об'єктів. Виходячи з цих положень та результатів аналізу понад 50 дефініцій мікрооб'єктів, сформульованих різними авторами, та беручи до уваги специфіку роботи з мікрооб'єктами, дисертант витягає висновок, що визначати сутність мікрооб'єктів треба з двох напрямків: через їхню якісну визначеність (позначивши якісні ознаки) та шляхом встановлення їхніх точних розмірних характеристик.

В останньому випадку розмірні характеристики треба встановлювати експериментально на підставі якісного визначення мікрооб'єктів і до того ж окремо від їхньої різної природи. При чому для мікрооб'єктів, що мають власну тривку форму, вони повинні бути окремі як для двох вимірів об'єкта, так і для його третього виміру. Навіть певне перевищення розмірів мікрооб'єктів лише в одному з його вимірів за межами "мікро", наприклад, тонкого дроту, волосини і т.ін., не надає їм рангу "макро", тобто умови їхнього візуального сприйняття від цього практично не зміняться.

Зазначивши, що пропозиція Г.Л.Грановського про встановлення нижньої межі розмірних характеристик мікрооб'єктів на рівні порогу зорового сприйняття людини не має практичного значення, дисертант запропонував наступну розмірну градацію мікрооб'єктів. Ті з них, розмірні характеристики яких дозволяють безпосередньо працювати з ними за допомогою позалабораторної збільшувальної техніки, запропоновано назвати *парамікрооб'єктами*. Якщо для цього внаслідок подальшого зменшення розмірних характеристик мікрооб'єктів потрібні стаціонарні збільшувальні засоби, це є *ультрамікрооб'єкти*. І, насамкінець, коли мізерні розмірні характеристики мікрооб'єктів не дозволяють безпосередньо побачити

їх навіть у мікроскоп, то маємо *субмікрооб'єкти*. Як мікроречові докази можна використовувати практично тільки *парамікрооб'єкти*, в той час як до ультрамікрооб'єктів та особливо субмікрооб'єктів більш надається процесуальна регламентація мікроматеріальних доказів.

Проте така розмірна градація мікрооб'єктів зважає на практичні умови роботи з мікрооб'єктами: а) в перебігу слідчих дій, та б) у стаціонарних умовах із застосуванням мікроскопії, або в) інших мікроаналітичних методів дослідження.

Генералізуючи аналіз якісних дефініцій мікрооб'єктів та зазначивши їхні недоліки частиною неточного відмежування цих об'єктів від звичайних, але дрібних речових доказів, латентних об'єктів і т.ін., дисертант запропонував визначити мікрооб'єкти, звертаючи увагу на їхні якісні ознаки. Отже, **криміналістичні мікрооб'єкти** - це будь-які матеріальні утворення, що мають значення для правильного вирішення кримінальних справ, факт наявності яких внаслідок їхніх незначних розмірів, кількості або концентрації за нормальних умов спостереження ще може бути встановлений, проте виявлення морфологічних ознак, що індивідуалізують їх, вимагає застосувати збільшувальні засоби та методи.

Цим встановлюється тільки верхня межа розмірних характеристик *парамікрооб'єктів*. До мікрооб'єктів також належать й матеріальні утворення менших розмірів, кількості чи концентрації, тобто ультрамікрооб'єкти та субмікрооб'єкти, якісні визначення яких можуть бути сформульовані аналогічно.

Практичний сенс цього визначення є в тому, що це надає змогу мати у перебігу слідчих дій критерії розмежування мікрооб'єктів як мікроречових доказів від інших матеріальних об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві як джерела доказів: звичайних речових доказів (латентних об'єктів), матеріальних та мікроматеріальних доказів.

У другому параграфі "*Види мікрооб'єктів і критичний аналіз термінології*", яка використовується для їх найменування в криміналістичній літературі" дисертант робить висновок, що термінологічна різноманітність мікрооб'єктів*, яка існує у літературі,

* У процесі вивчення спеціальної літератури автором зустрівся більш ніж 200 термінів та словосполучень, які використовувалися на позначення всієї сукупності мікрооб'єктів або тих чи інших їхніх груп.

промовляє про теоретичну та практичну актуалізацію проблеми уніфікації наукової мови судової мікрології. Аналіз понад 30 запропонованих у літературі варіантів вирішення проблем термінології мікрооб'єктів дає підстави зробити висновок, що найбільш конструктивною є позиція групи авторів (Р.С.Белкін, Л.В.Вінницький, В.Г.Гончаренко, Г.Л.Грановський, П.П.Іщенко, В.Є.Капітонов, Н.І.Клименко, В.Г.Лукашевич, О.М.Мотін, Т.Ф.Одиночкіна, М.Я.Розенталь, М.В.Салтевський, В.І.Шиканов та інш.), яка пропонує виокремити для найменування мікрооб'єктів один термін як узагальнюючий та декілька видових.

Подальше опрацювання в межах цієї концепції проблем термінології мікрооб'єктів дисертант вбачає в усуненні слабких сторін існуючих варіантів, які досить часто мають семантично недосконалі терміни. Вони не висчерпують усієї видової різноманітності мікрооб'єктів, а також неточно відображають реальне угруповання специфічних властивостей кожного з цих видів: деякі групи мікрооб'єктів несобгрунтовано об'єднуються одним терміном і т.ін.

Щоб конструктивніше наблизитися до вирішення цієї проблеми, дисертант зайняв позицію, відповідно до якої термін "мікросліди" не може використовуватися в якості єдиного узагальнюючого і йому більш притаманне позначення лише певної частини мікрооб'єктів. Зокрема, він характеризує наявність причинного зв'язку мікрооб'єктів з: а) приготуванням або вчиненням злочину чи з його приховуванням (мікросліди злочину), або б) з дією певного слідоутворюючого об'єкту (мікросліди кінчика ножа, крові, слини і т.ін.).

Крім того, у слідчій практиці трапляються мікрооб'єкти, які важко назвати мікрослідами як злочину, так і конкретного слідоутворюючого об'єкту, наприклад, мікрофлора, яка використовується у криміналістичній ідентифікації ділянок місцевості.

Притаманні недоліки й запропонованому словосполученню "мікроречові докази" (А.Р.Шляхов), тому що воно характеризує процесуальним планом лише частину мікрооб'єктів; відзначено деякі хиби й терміну "сліди накладень речовин та матеріалів" (В.П.Антонов, А.П.Загрядська та інш.), бо він відбиває не природу, а механізм утворення мікрооб'єктів (точніше їхньої певної частини).

Критично проаналізувавши термінологію, яка вживається у криміналістичній літературі для відображення видової різнома-

нітності мікрооб'єктів, дисертант доходить висновку, що доцільніше мати дві види класифікації мікрооб'єктів: детальну, яка складається з семи видів, та спрощену - з трьох.

Зазначається, що мікрооб'єкти згідно з їх детальною видовою класифікацією можуть виражатися у вигляді: 1) об'єктів, які є чимось одноцільним (**мікротіла**); 2) окремих частин об'єктів (**мікрочастки**); 3) об'єктів або їхніх частин, кожний з яких окремо не можна через мізерні розмірні характеристики піддати мікроскопічному морфологічному аналізу, а відтак вони цікаві дослідникові морфологічними та субстанційними властивостями тільки їхніх сукупностей (**мікроречовини**); 4) перелічених об'єктів, які включаються в масу (структуру) їхнього об'єкта-носія, а внаслідок цього їх не можна механічно роз'єднати, то вони досліджуються як одне ціле (**мікровключення**); 5) матеріально-фіксованих відображень ознак зовнішньої побудови слідоутворюючого об'єкта, що уможливають його ідентифікацію (**мікровідбиття**), або 6) тільки діагностують загальний характер зовнішнього впливу (**мікрівідображення**); 7) усіх цих об'єктів, які досліджуються як елементи чи деталі інших матеріальних відображень, представлених єдиним об'єктом (**мікродеталі**).

Проте у спрощеній видовій класифікації мікрооб'єктів вирізняються **мікросубстанції** (які цікаві для дослідника насамперед власними субстанційними властивостями - мікротіла, мікрочастки, мікроречовини та мікровключення), **мікротраси** (які мають в собі трасологічні ознаки слідоутворюючого об'єкта - мікровідбиття і мікрівідображення) та **мікродеталі** (їх треба розуміти так само, як і в межах детальної видової класифікації).

Обґрунтовуючи теоретичне та практичне значення цих видових класифікацій мікрооб'єктів, дисертант роз'яснює, що в перебігу слідчих дій виду різноманітність мікрооб'єктів за їхньою детальною класифікацією в більшості випадків встановити важко, тим-то виникають перешкоди в документуванні їхнього видового розрізнення. Такі складнощі не виникають, коли слідчий використовує спрощену видову класифікацію мікрооб'єктів. У перебігу ж роботи експерта детальна видова класифікація мікрооб'єктів може усією повнотою сприяти цілеспрямованому та ефективному збиранню, дослідженню мікрооб'єктів різних видів. Для слідчих знання детального видового різноманіття мікрооб'єктів важливе у роботі з ймовірними об'єктами-носіями останніх та коли ним формулюються питання на експертне дослідження мікрооб'єктів різних видів.

Отже, обидві видові класифікації мікрооб'єктів важливі і пізнавально і практично. На ґрунті аналізу більш як 20 класифікацій мікрооб'єктів дисертант дійшов висновку, що не можна класифікувати ці об'єкти за однією підставою. На думку автора, треба прагнути не до збільшення кількості класифікаційних підстав*, а шукати саме такі з них, які практично значущі, не дублюють одна одну та створюють умови для класифікації власне мікрооб'єктів, а не інших об'єктів чи стосунків, що може забезпечити єдність розуміння категоріального апарату судової мікрології.

На думку дисертанта, потребам практики може відповідати така класифікація мікрооб'єктів:

1) за сукупністю властивостей, які визначають їхню видову відмінність:

детальна - на мікротіла, мікрочастки, мікрровключення, мікрорідбиття, мікрівідображення та мікродеталі;

спрощена - на мікросубстанції, мікротраси та мікродеталі;

2) за джерелом (засобом) реалізації їхнього доказового значення - на мікроречові докази та мікроматеріальні докази;

3) за розмірними характеристиками, що визначають специфіку роботи з ними - на парамікрооб'єкти, ультрамікрооб'єкти та субмікрооб'єкти;

4) за агрегатним станом - на тверді (аморфні та кристалічні), рідкі (розчини, емульсії та суспензії) та газоподібні;

5) за субстанційною та функціональною природою - на органічного, неорганічного та мішаного походження.

Останні дві підстави в дисертації викладені детальніше. Також пропонується класифікація мікрорідбиття та мікрівідображень за механізмом їхнього утворення.

Проаналізувавши існуючі у літературі класифікації слідів запаху (А. І. Вінберг, І. Ф. Крилов, М. Н. Русаков, М. В. Салтевський та ін.), дисертант дійшов висновку про потребу класифікувати їх за джерелом походження. Практичне значення цієї класифікації, на думку автора, має виражатися в демонстрації складу та скомпанованого характеру запахових слідів, що дозволяє правильніше працювати з ними, водночас зважаючи на всі можливі запахові перешкоди. Під цим оглядом пропонується класифікація запаху

* Зокрема, В. Є. Капітонов пропонував 5 класифікаційних підстав, М. Б. Вандер - 6, В. П. Антонов - 8, Г. Л. Грановський - 10, М. Я. Розенталь - 17, В. І. Шиканов, по суті, понад 18 і т. ін.

людини та інших об'єктів за походженням; також визначено критерії, якими треба керуватися, розробляючи наукову класифікацію слідів запаху за часом їхнього утворення.

Третій параграф "Предмет і система судової мікрології" розпочинається хронологічним аналізом процесу розбудови теоретичних основ судової мікрології.

Отже, ще у 1971 р. Г.Л.Грановський першим порушив питання про виокремлення в трасології підрозділу "Мікротрасології". В якому повинні були досліджуватися питання роботи з мікроб'єктами. Цю концепцію підтримали Р.С.Белкін, Б.І.Ласкаускене, О.М.Мотін та інші криміналісти. Основи мікротрасології К.К.Бобев розвинув в монографії та докторській дисертації. Дотичний автор розглядав мікрочастки та мікросліди як основні об'єкти мікротрасологічних досліджень насамперед з погляду наявності у них трасологічних ознак, які потрібні для ототожнювання. Крім того, за його підходом не всі види мікротрас склалися на предмет мікротрасології. Поза його межами лишилися мікровідображення та деякі різновиди мікровідбить.

У противенстві до мікротрасологічного напрямку розвитку проблематики М.Б.Вандер у 1978 р. запропонував термін "судова мікрологія" на визначення єдиного напрямку у криміналістиці та судовій експертизі, видавши 1988 р. з Н.І.Маланьїною монографію під цією ж назвою. У ній йдеться про те, що судова мікрологія є новим міждисциплінарним пошуковим напрямком, на предмет дослідження якого складаються процесуально-правові, організаційні, тактичні, технічні та інші проблеми виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання мікрочасток у процесі дізнання, попереднього слідства та судового розгляду кримінальних справ.

Розроблення мікрологічних проблем посіло чільне місце у докторській дисертації М.Б.Вандера, де судова мікрологія називається вже лише новим науковим, а не пошуковим напрямком. Рівночасно цей автор зазначив, що найменування "мікротрасологія" не є дуже вдалим, бо в трасології завше досліджувалися мікротраси, мікрорельєф слідів, проте вивчення субстанційних ознак мікрочасток речовин та матеріалів, притаманне для напрямку, який він розробляє, не належить до трасології. Однак у своїй монографії цей автор запропонував вилучити запахові сліди із судової мікрології, тому що вони досліджуються одорологією чи ольфактронікою. Це обгрунтовувалося тим, що за запахом виявля-

ються речовини певного ступеня летючості. Зона ж поширення газоподібної речовини може бути вельми велика, тому чи доречно запах сполучати з терміном "мікро". Цей погляд поділяють Т.Ф.Одиночкіна та деякі інші криміналісти.

Отже, можна зробити висновок, що М.Б.Вандер, розробляючи монографічно та дисертаційно загальнотеоретичні проблеми мікрологічного напрямку, позначив рух від визнання його як структурної складової криміналістики та судової експертизи аж до надання йому міждисциплінарного характеру. Проте, як показує аналіз позиції цього автора, міждисциплінарність напрямку він розуміє насамперед як інтеграцію зусиль різних фахівців у перебігу криміналістичного дослідження мікрооб'єктів. Крім того, згаданий напрямок (подібно до мікротрасологічного) також не охоплює усі різновидності мікрособстанцій (запах і т.ін.), які зустрічаються у практиці.

Мікрологічний напрямок в праці М.Б.Вандера було підтримано Є.І.Зуєвим, М.С.Кравчинською, Н.П.Майліс, Т.М.Самаріною та іншими авторами.

До сьогодні визначилося два окремих напрямки дослідження проблем мікрооб'єктів: мікротрасологічне (мірою розвитку якого все менше місця надається вивченню субстанційних властивостей мікрооб'єктів) та мікрологічне за М.Б.Вандером (обмежене назпакі рамками дослідження тільки субстанційних властивостей мікрооб'єктів, за винятком запаху). Проблеми ж запаху вивчалися в рамках запропонованого у 1965 р. В.В.Безруковим, А.І.Вінбергом, М.Г.Майоровим і Р.М.Тодоровим розділу криміналістики - "судова одорологія" (пізніше вточненого А.І.Вінбергом як "криміналістична одорологія"). Цей напрямок набув розвитку в роботах Р.С.Белкіна, П.Д.Біленчука, О.Г.Гвахарії, М.В.Кісіна, М.В.Салтевського, В.І.Старовойтова, К.Т.Сулімова, В.І.Шиканова та багатьох інших авторів.

Названі напрямки, як показує їхній аналіз, не вичерпують усієї різноманітності мікрооб'єктів, яка зустрічається у практиці розслідування злочинів.

Роз'єднаність цих взаємопов'язаних напрямків у розробці питань збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації в процесі розкриття, розслідування та попередження злочинів і зумовлені цим різні підходи до визначення завдань, предмету та об'єкта мікрологічних досліджень не сприяли як становленню міждисциплінарного напрямку з

вивчення проблем мікрооб'єктів у перебігу здійснення судової діяльності, так і вирішення загальних та часткових завдань наукового та методичного забезпечення роботи з цим дуже перспективним джерелом доказової інформації.

Тим-то у 1992 р. дисертант обґрунтував тезу, що мікротраси та мікросубстанції є дві великі групи мікрооб'єктів і мають вивчатися в єдиному розділі криміналістики, який було запропоновано назвати "Криміналістична мікрологія". Підтримуючи позиції Р. С. Белкіна, І. Кертеса, М. В. Кісіна, І. Ф. Крилова, Н. Н. Тарнаєва, Д. А. Турчина, В. І. Шиканова та інших авторів, які прямо зазначили, що запах є різновидом мікрооб'єктів, автор запропонував включити галузь знання "Криміналістична одорологія", до підрозділу "Криміналістична мікрологія". Він пояснив, що в пропозиції М. Б. Вандера щодо потреби виключення запаху з предмету дослідження судової мікрології вбачається змішування понять латентних слідів, до яких відносяться запахові сліди, та мікрооб'єктів, що їх утворюють (у цьому випадку - молекули запаху).

У процесі подальшого монографічного дослідження проблеми автор дійшов висновку, що наявний рівень мікрологічних знань свідчить про їхній вихід за межі криміналістичної науки. Справа в тому, що проблеми мікрооб'єктів досліджуються не тільки криміналістикою чи судовою експертизою, а й іншими науками, які слугують судовій діяльності. Наприклад, у рамках кримінального процесу розробляються проблеми процесуальної регламентації роботи з мікрооб'єктами при вирішенні кримінальних справ. Як на сьогодні мікрологічні знання мають своє застосування й у цивільному судочинстві: можливе ефективне використання мікрооб'єктів у адміністративному процесі, а також у перебігу здійснення інших сторін судової діяльності. У зв'язку з тим дисертант, проаналізувавши опубліковані роботи представників цих напрямків дослідження проблем мікрооб'єктів, робить висновок, що вони за суттю є єдиним міждисциплінарним напрямком, який постійно розвивається, щільно зв'язаний, з одного боку, з криміналістикою, а з іншого, - з науками кримінального, цивільного та адміністративного процесу, судовою медициною та іншими, що обслуговують судову діяльність. У дисертації злуку цих напрямків пропонується найменувати "Судова мікрологія", предметом дослідження якого є проблеми всієї різноманітності мікрооб'єктів, пов'язаного із судовою діяльністю.

Таке розуміння судової мікрології як міждисциплінарного напрямку органічно сполучає в одне ціле усі існуючі напрями

розроблення проблем мікрооб'єктів та показує перспективу їхнього розвитку для потреб вирішення завдань не тільки кримінального, а й інших видів судочинства. Лише в цьому значенні, на думку дисертанта, правомірне сплучення термінів "судова" та "мікрологія".

Виходячи з цього, у дисертації пропонується визначити **криміналістичну мікрологію** як розділ криміналістики, який на основі пізнання закономірностей виникнення, збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації, що має значення для правильного вирішення кримінальних справ, розробляє технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації з розкриття, розслідування та попередження злочину.

Далі дисертант, спираючись на результати аналізу поглядів вчених (Р.С.Белкін, П.Д.Біленчук, А.І.Вінберг, С.І.Гусев, М.В.Кісін, І.Ф.Крилов, А.І.Марчук, М.В.Русakov, М.В.Салтєвський, В.І.Старовойтов, К.Т.Сулимов, Б.А.Федосєткін, В.І.Шиканов та інш.) про сутність одорології, трактує **криміналістичну одорологію** як підрозділ криміналістичної мікрології, що розробляє на основі пізнання закономірностей виникнення, функціонування, зникнення, збирання та дослідження запаху, оцінки та використання запахової інформації, яка одержана від будь-яких об'єктів за допомогою нюху собаки та важить у боротьбі із злочинністю, технічні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації з розкриття, розслідування та попередження злочинів.

У другій главі **"Питання процесуальної регламентації роботи з мікрооб'єктами"** розкрито основні проблеми процесуального регулювання роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві, запропоновано суб'єкти, які спроможні та уповноважені вирішувати завдання збирати мікрооб'єкти слідчими діями. Визначено умови роботи з мікрооб'єктами, які забезпечують одержання з їхньою допомогою достовірної інформації, а також сутність, процесуальну природу, мету та суб'єкти слідчого огляду, особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів, показано їхній взаємозв'язок. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства в частині роботи з мікрооб'єктами.

У першому параграфі **"Повноваження та функції суб'єктів, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів"**, дисертант аналізує позиції науковців і виокремлює наступні погляди. Такі вчені, як Е.Д.Арсєнєв, Р.С.Белкін, М.Б.Вандер, Л.В.Вікторова, А.І.Дворкін, П.П.Іщенко, В.Є.Капітонов, Ю.Г.Корухов, В.С.Митри-

чев, М. Я. Сегай та інш., вважають, що суб'єктами збирання мікрооб'єктів можуть бути і слідчий і експерт. За думкою І. Ф. Крилова, О. М. Мотіна, М. Я. Розенталя, В. І. Шиканова, А. А. Ейсмана та інш., ним може бути лише експерт. Є. М. Бершадський, Л. В. Вінницький, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Дулов, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, А. Н. Ертевіцян та інші автори стверджують, що збирати мікрооб'єкти може лише слідчий, який у разі потреби залучає до цього спеціаліста. Слід підкреслити, що остання група авторів визнає практику експертного виявлення мікрооб'єктів порочною, а Л. В. Вінницький до того ж вважає, що у цьому разі виникає питання про допустимість виявлених експертом мікрооб'єктів.

Узагальнення практики показує, що виявлення мікрооб'єктів на ймовірних об'єктах-носіях у більшості випадків здійснюється експертами та меншою мірою слідчим, який у таких випадках частіше властєся до допомоги спеціаліста.

За думкою дисертанта, існуючі у літературі протележні погляди ґрунтуються на недостатньо повному зіставленні авторами положень чинного законодавства та теорії доказів, а також узагальнених даних практики з реально існуючими особливостями їхніх повноважень і функцій суб'єктів, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів як специфічного джерела доказів. У цьому неважко переконатися, якщо детально проаналізувати саму процедуру збирання мікрооб'єктів мірою зменшення розмірних характеристик останніх.

Як відомо, специфічність мікрооб'єктів як мікроречових доказів визначається насамперед тим, що вони внаслідок своїх невеликих розмірних характеристик можуть, у кращому випадку, безпосередньо сприйматися неозброєним оком лише на рівні становлення факту їхньої наявності, а відтак потребують використовувати при роботі з ними збільшувальних засобів. Мірою зменшення розмірних характеристик мікрооб'єктів процес їхнього збирання стає, з одного боку, більш неприступним для безпосереднього візуального сприйняття та розуміння неспеціалістом та ускладнює одержання морфологічних ознак, що їх індивідуалізують, потрібних для документування в протоколах слідчих дій, а з іншого, - більшою потребою залучати спеціальні знання. Останнє спостерігається у процесі збирання вже окремих видів парамікрооб'єктів і повню мірою притаманне роботі з ультрамікрооб'єктами та субмікрооб'єктами, які внаслідок своїх мізерних характеристик відповідно можуть бути сприйняті лише за допомогою стаціонарної

збільшувальної техніки та які не можна побачити навіть у мікроскоп. Тому передбачені чинним законодавством повноваження та функції осіб, які беруть участь у збиранні та в іншій роботі з мікрооб'єктами, потребують уточнення та детального опрацювання.

Дисертант вважає, що будь-яка робота з мікрооб'єктами у перебігу слідчих дій, яка пов'язана із застосуванням технічних засобів або іншою дією до них, повинна бути доступна безпосередньому сприйняттю й розумінню осіб, що беруть участь в ній. Ця робота повинна детально процесуально документуватися таким чином, щоб у осіб, які вивчають справу, не виникало сумніву, що в процесі цього мікрооб'єкти або їх об'єкти-носії не були замінені чи якимось іншим чином зфальсифіковані.

Поза цим описанням вони повинні бути в упаковці, яка до того ж є своєрідним засобом їхньої штучної індивідуалізації, що запобігає фальсифікації з ними та іншим можливим несприятливим діям, як от: втрати, заміни, підміни, знищення, пошкодження, змінення і т.ін. Це все можливе за детального документування всієї роботи з мікрооб'єктами з моменту їхнього виявлення, у т.ч. процесу належного пакування, стану та збереження на ній посвідних заходів проти її порушення, всіх здійснених після порушення упаковки дій щодо мікрооб'єктів (технічні засоби та методи, зовнішні умови роботи, вжиті при їхньому збиранні та дослідженні застережні заходи і т.ін.).

Особи, які беруть участь у збиранні мікрооб'єктів, можуть підписувати протокол слідчої дії лише у випадку, коли їм була зрозуміла сутність цієї роботи та вони безпосередньо спостерігали процес збирання мікрооб'єктів, починаючи від виявлення останніх і закінчуючи їхньою упаковкою, провадженням посвідних написів на упаковці, а також якщо в них у процесі цього була цілковита впевненість у тому, що у належно виконану упаковку були вміщені саме ті мікрооб'єкти, дії на збирання яких відображені у протоколі.

Проте, як свідчить практика, створити такі умови при роботі з мікрооб'єктами в процесі слідчих дій складно, а інколи й неможливо. Тому слідчий (дознавач та суддя) самостійно може збирати мікрооб'єкти лише найбільш "великих" розмірних характеристик. У разі потреби (через брак навичок такої роботи і т.ін.) він може вдаватися до допомоги спеціаліста. Якщо процес збирання мікрооб'єктів стає неприступним безпосередньому візуальному сприйняттю та розумінню учасників слідчої дії, або вимагає долучення спеціальних знань, то відповідно до вимог ч.1

ст. 75 КПК України треба призначити експертне дослідження з таким завданням. У цьому випадку слідчий у присутності понятих (а суддя - учасників судового розгляду) повинен зібрати ймовірні об'єкти-носії таких мікрооб'єктів. Як на думку дисертанта, доцільніше до цієї роботи залучати фахівця - майбутнього експерта. Коли є змога, експерт може розпочати дослідження з завданням зібрати мікрооб'єкти на цих об'єктах-носіях та зробити це повністю або частково на місці проведення слідчої дії чи у більш сприятливих для цього умовах.

Ясна річ, що у такому випадку відбувається суміщення процесуальних функцій експерта та спеціаліста, чому опонують В. К. Лисиченко, М. А. Селіванов, А. Р. Шляхов та інші автори. Проте мінімізація об'єктів експертного дослідження, на думку дисертанта, дуже часто робить доцільним особисте сприйняття експертом умов їхнього збирання. При цьому експерт не перетворюється на суб'єкта збирання доказів, бо об'єкти експертного дослідження (ймовірні об'єкти-носії мікрооб'єктів) збираються слідчим у присутності понятих та надаються експерту, який у процесі експертизи здійснює притаманну йому функцію - вирішує питання, які вимагають залучення спеціальних знань.

У цьому випадку він збирає такі мікрооб'єкти, робота з якими є недоступною безпосередньому сприйняттю або розумінню учасників слідчої дії, насамперед понятих. У такій ситуації питання про допустимість виявлених у процесі експертного дослідження мікрооб'єктів не виникає, оскільки це завдання ставилося перед експертом самим слідчим, який надав йому об'єкти експертного дослідження.

Запропоновані заходи на забезпечення безперервного ланцюжка документування, який пов'язаний з належно проведеними операціями по упакувці та розупакувці мікрооб'єктів, спроможні забезпечити одержання достовірної інформації з допомогою останніх. Проте, на думку дисертанта, позапроцесуальне збирання мікрооб'єктів робить неповноцінним одержання в подальшому з їхньою допомогою доказової інформації. Навіть коли є проміжки позапроцесуального документування роботи з мікрооб'єктами, у захисту з'являються підстави порушити питання про брак в цей період процесуальних гарантій: а) неможливості різного роду фальсифікацій з мікрооб'єктами; та б) об'єктивного відтворення усіх умов роботи з ними. Тому виникає потреба у додатковому процесуальному доведенні факту відсутності фальсифікацій та умов роботи з мікрооб'єктами в перебігу її позапроцесуального документу-

вання (за допомогою протоколів ретельного позапроцесуального документування роботи з мікрооб'єктами, відомостей про перебування останніх в належній упаковці, протоколів допиту осіб, які працювали з ними і т.ін.). Якщо ці обставини не будуть доведені, то інформація, яку було одержано за допомогою мікрооб'єктів, може використовуватися тільки лише з оперативно-тактичною метою. Достовірність останньої не буде викликати сумніву, якщо дотримуватися безперервного ланцюжка позапроцесуального документування всієї роботи з мікрооб'єктами.

На підставі викладеного дисертант доходить висновку про доцільність допуску до порушення кримінальної справи всіх видів огляду та експертного дослідження, щоб одержати достатні дані, які вказують на наявність в дії ознак злочину. Навіть на цій стадії кримінального судочинства основний зміст роботи з матеріальними об'єктами як джерелами доказів є в одержанні даних, необхідних для порушення кримінальної справи або відмовлення в цьому. У ряді випадків без збирання та дослідження мікрооб'єктів це завдання не можна вирішити. Від проведення на цій стадії роботи з мікрооб'єктами з іншою метою можна утриматися. У цьому випадку зникає потреба у проведенні експертом дійсно попередніх досліджень мікрооб'єктів, негативні наслідки чого детально розглядаються в дисертації.

У другому параграфі *"Сутність особистого дослідження мікрооб'єктів та його місце в системі процесуальних дій"* дисертант, проаналізувавши дискусію щодо природи, термінології та процесуальної регламентації особистого дослідження мікрооб'єктів (які в літературі частіше всього мали назву "попередніх досліджень"), вважає, що за підставу вирішення цієї проблеми можна взяти позицію В.Г.Гончаренка та В.К.Лисиченка. За думкою цих авторів, сутність попереднього дослідження речових доказів є в особистому вивченні доказової інформації, яка міститься у конкретному джерелі.

Детальніше дисертант зупиняється на аналізі позиції В.К.Лисиченка, котрий у процесі доказування у справі виокремлює три форми дослідження документів та речових доказів, які мають спільні гносеологічні функції і логічну природу, але розрізняються між собою за метою та процесуальною регламентацією (юридичне значення в доказуванні): попереднє дослідження, огляд та експертиза. Особливість попереднього дослідження, за думкою цього та багатьох інших криміналістів (М.Б.Вандер, Л.В.Вінницький, В.Г.Гончаренко, А.І.Дворкін, Н.Н.Єгоров, Н.І.Клименко,

Н. М. Кузьмін, М. А. Селиванов, В. С. Сорокін, С. М. Сирков, В. З. Худяков та інші.), полягає в тому, що воно не є процесуальною дією і тому не має доказового значення.

На підставі викладеного дисертант вважає, що точніше відбиває сутність цього дослідження словосполучення **"особисте дослідження"**, яке розуміється як дослідження, що провадиться безпосередньо особами, на які відповідно до вимог ст. 22 КПК України покладено обов'язок вжити всі передбачені законом заходи для всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, тобто суддя, прокурор, слідчий та дізнавач. Беручи до уваги специфіку мікрооб'єктів як джерела доказів, іншим учасникам кримінального процесу (обвинувачений, потерпілий і т.ін.) доцільно надавати лише право брати участь у таких дослідженнях.

У цьому зв'язку у дисертації розглянуто дискусію про суб'єкти особистого дослідження мікрооб'єктів та зазначено, що спеціаліст таким бути не може, бо він має лише надавати допомогу слідчому в проведенні особистого дослідження мікрооб'єктів. Щоб слідчий був переконаний, що протягом усього кримінального судочинства з мікрооб'єктами не трапилася будь-яка фальсифікація, він повинен особисто сприймати усю роботу з ними. Як виняток з цього правила може бути тільки експертне дослідження мікрооб'єктів, яке здійснюється, як відомо, експертом, коли він вирішує спеціальні питання. Процесуальною ж гарантією запобігання у перебігу експертизи різного роду фальсифікацій з мікрооб'єктами є відповідальність експерта за неякісний або завідомо неправдивий висновок. У цьому, на думку дисертанта, має бути основне відрізнення експертного дослідження мікрооб'єктів, що не може здійснюватися особисто дізнавачем, слідчим, прокурором чи суддею, від особистого дослідження та слідчого огляду мікрооб'єктів або їх об'єктів-носіїв, які належать до компетенції цих осіб.

Крім того, за думкою дисертанта, треба вточнити мету слідчого огляду (ст. 190 КПК України), особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів. За мету слідчого огляду доцільніше вважати збирання слідів (мікрослідів) злочину, речових (мікроречових) і матеріальних (мікроматеріальних) доказів, а також процесуальне засвідчення стану та взаєморозположення цих об'єктів та інших об'єктів навколишньої обстановки місця події або іншого місця на момент проведення слідчої дії. Питання, пов'язані зі з'ясуванням обстановки пригоди, а також інших обставин, що мають для слушного вирішення справи, які потребують залу-

чення спеціальних знань, мають розв'язуватися в рамках експертного дослідження, а ті, які не вимагають таких знань або пов'язані з визначенням шляхів виявлення злочину, збирання, дослідження, закріплення, оцінки та використання доказів, - в рамках особистого дослідження мікрооб'єктів.

Беручи до уваги, що позапроцесуальне документування роботи з мікрооб'єктами ускладнює процедуру процесуального доказування з їхньою допомогою, дисертант вважає за потрібне при збіганні огляду та особистого дослідження у часі проводити їх водночас та оформлювати протоколом огляду з докладним відображенням ходу та результатів особистого дослідження. Проти цього заперечують М.Б.Вандер, Н.Н.Сгоров, Н.І.Маланьїна та інші автори. У іншому випадку доцільно передбачити особисте дослідження як процесуальну дію, що здійснюється аналогічно огляду, тобто з участю понятих. Його треба допустити до порушення кримінальної справи так саме, як огляд та експертизу, якщо треба одержати достатні дані про ознаки злочину. До визнання ж особистого дослідження процесуальною дією його треба оформлювати протоколом огляду.

Доказове значення результатів особистого дослідження мікрооб'єктів має визначатися за загальними правилами. Якщо в процесі цього остаточно вирішені питання, які не потребують залучення спеціальних знань і тим самим встановлені фактичні дані, що необхідні для справи, то результати дослідження можуть використовуватися як джерела доказів. Вирішення спеціальних питань самостійно слідчим або спеціалістом поза рамками експертизи не має доказового значення. Аналогічне значення результатів особистого дослідження мікрооб'єктів, яке має на меті не встановити фактичні дані, потрібні для справи, а визначити тільки шляхи виявлення злочину, збирання, дослідження, закріплення, оцінки та використання доказів.

Завершуючи виклад проблем процесуальної регламентації роботи з мікрооб'єктами, дисертант проаналізував практику роботи з запахом та аргументи різних авторів супроти використання результатів одорологічної ідентифікації як джерела доказів та показав їхню неспроможність. На думку автора, під сучасну пору розроблено методику роботи з запахом, яка дозволяє одержати доказову інформацію. Однак для запровадження цієї методики в практику правоохоронних органів України треба ще створити відповідну матеріальну базу та задовольнити ряд інших вимог. Найсамперед, треба забезпечити слідчих технічними засобами збирання запаху та створити експертні підрозділи, які б змогли прово-

дити такі експертизи. Доцільно Міністерству внутрішніх справ та Міністерству юстиції України, Генеральній прокуратурі та Верховному Суду України розробити спільні методичні рекомендації на роботу з запахом людини у кримінальному судочинстві.

Третій параграф "Пропозиції на вдосконалення редакція окремих норм КПК, що стосуються питань збирання та дослідження мікрооб'єктів" присвячено викладенню проблем вдосконалення чинного законодавства в частині роботи з мікрооб'єктами. Сформульовано пропозиції щодо доповнення або змінення ст.ст. 75, 76, 78, 79, 104, 190, 191, 313 і 315 КПК України, а також зазначено потребу вдосконалення й інших норм цього кодексу з процесуальної регламентації роботи з мікрооб'єктами, яка забезпечує одержання з їхньою допомогою достовірної інформації.

У третій главі "Організаційні та методологічні аспекти діяльності слідчого по збиранню та дослідженню мікрооб'єктів, оцінці та використанню мікрологічної інформації" розглянуто сутність та основні проблемні питання збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінки та використання мікрологічної інформації.

Центральне місце між цих проблем посідає питання про сутність та термінологію стадій роботи з доказами взагалі та мікрооб'єктами зокрема, яке спеціально не досліджується. Потреба опрацювання цих проблем викликана не багатим абстрактного теоретизування, а реальними практичними складнощами. Йдеться про те, що існуючі у літературі понятійна та термінологічна різноманітність спричиняє певні складнощі з огляду на оволодіння відповідного навчального матеріалу студентами, так і у практичній роботі з мікрооб'єктами. Тим-то дисертант, проаналізувавши відповідні положення теорії доказів та думки різних авторів з цих питань, дійшов висновку, що робота з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві проходить через такі стадії: збирання та дослідження мікрооб'єктів, оцінка та використання мікрологічної інформації. На доброякісне здійснення кожної з цих стадій значно впливає знання закономірностей виникнення мікрооб'єктів різних видів та природи.

У першому параграфі цієї глави "Загальні положення збирання мікрооб'єктів" дисертант на основі аналізу існуючої в літературі термінології визначив сутність кожного з етапів збирання мікрооб'єктів: їхнього пошуку, виявлення, фіксації, вилучення, упакування, зберігання та транспортування. Окремо розглянуто поняття одного з засобів фіксації мікрооб'єктів - їхнє документування. Викладаючи методологію пошуку та виявлення мікрооб'єк-

тів, визначено поняття їхніх ймовірних, реальних, первинних та вторинних об'єктів-носіїв.

На думку автора, сьогодні є чимало розроблених технічних засобів і методів, за допомогою яких можна ефективно збирати мікрооб'єкти. Проте рекомендації на їх використання у літературі не вирізняються одноманітністю. Тому на підставі аналізу літературних джерел та практики дисертант інтегрував виклад понад 30 методик застосування технічних засобів та методів на кожному з зазначених етапів збирання мікрооб'єктів, висловивши своє ставлення до дискусійних питань. Особливу увагу було надано висвітленню прийомів упаковки та методики безперервного протокольного документування роботи з мікрооб'єктами, а також інших етапів їхнього збирання, які спроможні забезпечити одержання з їхньою допомогою достовірної інформації.

У другому параграфі **"Особливості збирання мікрооб'єктів, зумовлені способом злочину"** дисертант на основі аналізу літературних джерел, слідчої та експертної практики з'єднав викладення особливостей збирання мікрооб'єктів при розслідуванні вбивств, вчинених різними способами. Зазначається, що дисертант опублікував такі розробки відповідно до 20 способів вбивств з додатковою табличною алгоритмізацією цих особливостей стосовно до кожного з них та з зазначенням джерел походження мікрооб'єктів та їхніх ймовірних об'єктів-носіїв, характеру мікрооб'єктів, технічних засобів та методів їхнього виявлення, вилучення та упаковки. Теоретичне та практичне значення цих розробок є в детальному та систематизованому викладенні чималого обсягу узагальненого матеріалу.

Третій параграф **"Характеристика методик особистого дослідження мікрооб'єктів, завдання та правила підготовки матеріалів на експертне дослідження"** починається визначенням сутності стадії дослідження мікрооб'єктів та з викладу основних проблемних питань застосування технічних засобів та методів особистого їхнього дослідження. Визначається, що автор інтегровано виклав понад 10 методик особистого дослідження мікрооб'єктів, а також подав орієнтовний перелік питань, які можна сформулювати стосовно різних видів експертних досліджень мікрооб'єктів. Всього розглянуто 36 експертиз. Відповідно до кожної з них наводиться рекомендований перелік порівняльних та контрольних зразків, а також інших матеріалів, які треба представити на експертизу.

Проаналізувавши існуючу в літературі дискусію з питань завдань експертного дослідження мікрооб'єктів (М.Б.Вандер

П. П. Іщенко, В. С. Капітонов, Н. І. Клименко, Н. М. Кузьмін, В. С. Митричев, Е. М. Прасолова, Г. В. Прохоров-Лукін та інш.), дисертант вважає, що крім завдань виявлення мікрооб'єктів перед експертом можуть стояти й інші питання, пов'язані з їхнім дослідженням. Дисертант розподіляє їх на п'ять груп: ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, ситуаційні та реконструкційні. Автор також виклав своє бачення сутності деяких з цих завдань та зачепив низку інших дискусійних питань експертного дослідження мікрооб'єктів, а також визначив характер та обсяг вихідних даних.

У кінцевому **четвертому параграфі** цієї глави **"Методика проведення оцінки та можливості використання мікрологічної інформації"** розкрито методологію та методико-криміналістичні аспекти діяльності слідчого з оцінки та використання мікрологічної інформації.

На підставі аналізу дискусійних питань дисертант вважає, що кінцева стадія роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві полягає у використанні мікрологічної інформації в доказуванні. Йому передує оцінка цієї інформації. Автор визначив сутність оцінки мікрологічної інформації та на прикладі оцінки висновку одорологічної експертизи продемонстрував методику її здійснення.

При викладі проблем використання мікрологічної інформації особливу увагу було приділено визначенню суті цієї стадії, а також криміналістичної (доказової, оперативно-тактичної) та оперативно-розшукової мікрологічної інформації.

У дисертації відзначено, що за допомогою мікрооб'єктів можна встановити практично будь-який факт чи обставину, які треба доказати в кримінальній справі. Проаналізувавши літературні джерела, слідчу, судову та експертну практику, дисертант розробив орієнтовний перелік фактів та обставин, які можна встановити за допомогою мікрооб'єктів. Він складає понад 300 позицій, які систематизовано відповідно до предмету доказування та проілюстровано практичними прикладами.

Висновки та пропозиції дисертаційного дослідження побудовані під оглядом того, що зроблено, й того, що треба ще зробити з метою удосконалення методичного забезпечення роботи з мікрооб'єктами у кримінальному судочинстві. Автор виклав рекомендації з використання результатів дослідження для оптимізації роботи з цими носіями інформації у кримінальному процесі: для вдосконалення методики розкриття, розслідування та попередження злочинів, для поліпшення підготовки фахівців правоохоронних ор-

ганів у вищих навчальних закладах України та в системі безперервної освіти. До дисертації додається п'ять таблиць, які роз'яснюють та доповнюють проведене дослідження.

За темою дисертації опубліковані такі роботи:

Монографії:

1. Криминалистическая микрология. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993 (10,46 д.а.).

2. Основы судебной микрологии. - Днепропетровск: Изд-во Пороги, 1994 (33,05 д.а.).

3. Судебная одорология. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (9,07 д.а., у співавторстві).

4. Криминалистика как наука и учебная дисциплина. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (11,62 д.а., у співавторстві).

Посібники:

5. Собрание и использование микрообъектов при расследовании преступлений. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1993 (9,3 д.а., у співавторстві).

6. Собрание микрообъектов при расследовании преступных посягательств на личность. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (10,7 д.а., у співавторстві).

7. Курс судебной микрологии. Ч.1. История развития и общетеоретические основы. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (7,21 д.а.).

8. Курс судебной микрологии. Ч.2. Проблемы процессуальной микрологии. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (2,53 д.а.).

9. Курс судебной микрологии. Ч.3. Общие положения собирания микрообъектов: Учеб. пособие. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (4,65 д.а., у співавторстві).

10. Курс судебной микрологии. Ч.4. Проблемы судебной одорологии: Учеб. пособие. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (9,76 д.а., у співавторстві).

11. Курс судебной микрологии. Ч.5. Особенности собирания микрообъектов, обусловленные способом преступления. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (8,6 д.а., у співавторстві).

12. Курс судебной микрологии. Ч.6. Исследование микрообъектов. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (7,67 п.л., у співавторстві).

13. Курс судебной микрологии. Ч.7. Использование микрологической информации. - Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994 (7,44 д.а., у співавторстві).

Статті:

14. Мікрооб'єкти як речові докази //Радянське право.- 1985.- №11 (0,5 д.а., у співавторстві).

15. Значение микрообъектов при расследовании преступлений //Криминалистика и судебная экспертиза.- К., 1990.- Вып.41 (0,5 д.а.).

16. Використання локалізації мікрооб'єктів при розслідуванні злочинів проти особи //Сучасні проблеми держави та права.- К.: Либідь, 1990.- (0,3 д.а.).

17. Возможности экспертного исследования микрообъектов //Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами.- К.: УАВД, 1992.- (0,7 д.а.; у співавторстві).

18. Проблеми криміналістики в сучасних умовах боротьби із злочинністю //Українознавство та гуманізація освіти.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1993.- (0,2 д.а.).

19. Проблеми викладання судової мікрології //Гуманітарні проблеми освіти.- Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1993.- (0,5 д.а.).

20. О предмете криминалистики и судебной микрологии //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (0,9 д.а.).

21. Проблеми гражданско-процессуальной микрологии //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (0,4 д.а.).

22. Экспертологическое понятие микрообъектов //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (0,3 д.а., у співавторстві).

23. Проблеми уголовно-процессуальной микрологии //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (0,5 д.а., у співавторстві).

24. Процессуальная регламентация одорологической идентификации //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (1,2 д.а., у співавторстві).

25. История развития судебной микрологии //Вестник ДГУ.- Днепропетровск, 1994.- Вып.1 (0,4 п.а., у співавторстві).

Загальний обсяг публікацій - 138,46 д.а.

Kirichenko A. A. The Foundations of the Judicial Micrology.
The thesis for the scientific Doctor of Law sciences competition degree on the speciality 12.00.09 - criminal procedure, criminalistics and judicial examination, Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1994.

25 scientific works and the thesis manuscript are defended. They contain the theoretical scientific foundations research of the developing interdisciplinary direction "Judicial Micrology". It's determined that "Judicial Micrology" embraces the problems of the microobjects variety, their collecting, research and usage in the proving as the material information source in the crimes investigation practice. The instillation of the provisions and methodical recommendations for the work with the microobjects into the activity of the investigators procurator's offices and ministries of home affairs as well as into the academic criminalistics programmes of the law higher schools has taken place.

The key words are: **judicial micrology, microobjects, micrological information.**

Кириченко А. А. Основы судебной микрологии.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1994.

Защищено 25 научных работ и рукопись диссертации, которые содержат теоретическое исследование научных основ развивающегося междисциплинарного направления "Судебная микрология". Установлено, что "Судебная микрология" охватывает проблемы всего встречающегося в практике расследования преступлений разнообразия микрообъектов, их собирания, исследования и использования в доказывании в качестве материальных источников информации. Осуществлено внедрение положений и методических рекомендаций работы с микрообъектами в деятельность следователей органов прокуратуры и внутренних дел, а также в учебный процесс юридических вузов по криминалистике.

Ключевые слова: **судебная микрология, микрообъекты и микрологическая информация.**

Автор широ дякує доценту В. Гмирку за цінні мовні поради.

Редактор Р. Лазарева

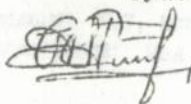
Коректор Т. Коросташова

Підписано до друку 28.09.94. Формат 60x90/16.

Папір друкарський. Друк плоский.

Умов. друк. арк. 2,0. Тираж 100 прим. Замовлення N 571

Друкарня ДДУ, 320050, м. Дніпропетровськ-50,
вул. Казакова, 45

702456

1231.087
AV 31.087